

A combinatoria do posesivo na frase nominal

CARME SILVA DOMÍNGUEZ
Universidade de Santiago

1. Introducción

O presente estudio concíbese como contribución á análise da ordenación das unidades determinativas na frase nominal do galego moderno. En concreto, o traballo centrarase no comportamento daquelas frases caracterizadas por presentaren como constituínte un posesivo.

A estrutura frástica que serve como punto de partida teórico fundaméntase na distinción entre dous niveis de constitución na frase nominal, cada un dos cales coñece a actuación funcional de dous elementos: determinante e nominal no primeiro estrato, núcleo e modificador no segundo¹. Parece evidente que esta proposta de organización permite diferenciar con claridade a actuación dos elementos determinativos e dos modificativos na secuencia frástica².

O sector determinativo da frase nominal pode estar constituído por máis dunha unidade, e a súa efectiva ordenación lineal en casos de acumulación presenta un elevado grao de rixidez. Isto non implica necesariamente a existencia dunha única opción organizativa, pero, en calquera caso, o número de posibilidades alternativas é sempre moi reducido. Teoricamente, a sistematización da totalidade das opcións combinatorias permitidas polo sistema non é unha empresa imposible.

Tomarase como pauta inicial na análise da combinatoria o traballo de Varela (1982). De acordo con el, a frase nominal coñece na lingua moderna a posibilidade de presentar ata seis ou tal vez sete elementos

¹ De acordo co esbozo presentado en Rojo e Jiménez (1989). É importante subliña-la existencia dunha tradición paralela de acordo coa cal a frase nominal só conta cun nivel de constitución. Vid., por exemplo, Wilmet (1983 e 1986), Mira Mateus *et alii* (1983), Huddleston (1984), Halliday (1985), entre outros.

² Sen embargo, os criterios empregados para a diferenciación formal entre as unidades que desempeñan ámbalas funcións son variados e, en ocasións, escasamente universais. Vid. sobre a cuestión os traballos de Alarcos (1970a e 1970b) e Álvarez Martínez (1986), entre outros.

determinativos en acumulación. Non tódolos pronomes do sistema poden figurar en calquera posición relativa dentro desta secuencia lineal. Segundo as súas virtualidades dispositivas, chéganse a distinguir catro clases de unidades. O criterio que permite o establecemento das mesmas sitúase na capacidade que cada forma posúe de figurar como primeiro, segundo, terceiro ou último elemento na secuencia acumulativa³:

Clase I	Clase II	Clase III	Clase IV
<i>Un pouco</i> <i>Ben (de)</i> <i>Ambos</i> <i>Algún</i> <i>Ningún</i> <i>Todo</i> <i>Cada</i> <i>Cada un</i> <i>Calquera</i> <i>Alguén</i> <i>Algo</i> <i>Ninguén</i> <i>Nada</i> <i>Quenquera</i> <i>Cadaquén</i> <i>Cada cal</i>	O demostrativo <i>O</i> <i>Un</i>	<i>Tanto</i> <i>Canto</i> <i>(D)Abondo</i> <i>Moito</i> <i>Pouco</i> <i>Bastante</i> <i>Demasiado</i> O cardinal <i>Certo</i> <i>Tal</i>	O posesivo <i>Diversos</i> <i>Distintos</i> <i>Múltiples</i> <i>Contados</i> <i>Variados</i> <i>Escaso</i> <i>Numeroso</i> <i>Diferente</i> <i>Máis</i> <i>Menos</i> <i>Varios</i> <i>Outro</i> <i>Determinado</i> <i>Idéntico</i> <i>Semellante</i>

Parece evidente que o traballo de análise non queda esgotado unha vez establecida a pauta fundamental. En efecto, non tódalas combinacións de elementos resultan gramaticais no sistema. O noso propósito é descubrir cales son posibles naquelas frases en que o posesivo se presenta como constituínte, e cales poden ser consideradas como non marcadas, debido á súa condición de opción maioritaria.

2. Corpus utilizado

Para a extracción de exemplos que servisen como material á análise, empregouse un conxunto de textos literarios que abranguen cronoloxicamente desde os primeiros anos do século XIX ata a actualidade. Así mesmo, un bo número de transcripcións da lingua oral contemporánea

³ Vid. un comentario exhaustivo sobre o cadro en Varela (1982: 105). A presenza no mesmo de formas como *calquera*, xeradoras de frases nominais carentes de elementos adxacentes, explícase pola súa propia concepción da función determinativa, privativa das unidades pronominais. Desde a nosa perspectiva tales unidades carecen de interese, dado que non coñecen regras combinatorias.

foron tamén fonte de estruturas⁴. Desde un primeiro momento pareceu evidente a escasa riqueza combinatoria que os textos ofrecían, e a ausencia case total de secuencias de máis de tres determinantes en acumulación. Como remedio -parcial- a esta falta de información elaborouse un cuestionario que tenta abrangue-lo maior número posible de combinacións do posesivo con outros elementos da súa mesma categoría funcional e gramatical. Non obstante, o alcance dos datos extraíbles a través deste procedemento relativízase a partir de dous factores: a escasa variedade -social, xeográfica, de idade- dos informantes e a súa maioritaria vinculación ó mundo filolóxico.

A presentación dos datos pretende ser diacrónica na organización dos resultados obtidos na análise da lingua literaria. A diferenciación dos dous niveis de lingua con que se traballa parece, así mesmo, pertinente, dada a imposibilidade de realizar afirmacións tallantes sobre a oralidade do pasado a través dos textos escritos. Cremos, sen embargo, que si é posible unha reconstrución hipotética da lingua que serviu de base á literatura durante o século XIX a partir da observación das tendencias máis consolidadas no código escrito desta época.

3. Os resultados da análise

3.1. A lingua literaria

3.1.1. O século XIX

En comparación coa potencial complexidade estrutural que o sector determinativo está disposto a admitir, a tendencia máis evidente da frase nominal nos textos decimonónicos é aquela que apunta cara á simplicidade. Así, nunca se encontran estruturas que presenten máis de dous elementos determinativos situados á esquerda do núcleo, á parte do posesivo.

As dúas principais opcións estruturais que se reflicten no corpus remiten á alternativa entre a aparición do artigo na constitución da frase ou o mantemento do posesivo como elemento determinativo único. Na escolla entre ambas interveñen factores relacionados con principios de carácter estilístico, como o maior ou menor nivel de formas de vocativo. Así mesmo, non é alleo a esta alternativa o número de substantivos de semántica relacional humana que ocorre en cada texto. Non se trata, xa

⁴ O material utilizado detállase na bibliografía. A carón de cada exemplo aparece unha referencia abreviada á procedencia do mesmo -obra literaria, gravación- indicada tamén ó remate do artigo. Nalgúns casos a referencia ó número de páxina non puido ser proporcionada, porque a copia en diskette que se manexou non indicaba este dato.

que logo, dunha distribución motivada por principios de raíz estrictamente sintáctica. En calquera caso, na xeneralidade dos textos, a proporción que regula o nivel de uso dunha e outra estrutura vén situándose ó redor do 65% para a opción articulada fronte a un 35% para a non articulada.

Naqueles casos en que o artigo é constituínte frástico a carón do posesivo, a opción maioritaria consiste en situar esta unidade á esquerda do núcleo. Os casos de dislocación do posesivo á posición contraria non alcanzan, en ningún dos textos examinados, máis dun 3% do total de exemplos de frases con artigo. En parte das secuencias, as motivacións da dislocación poden ter certa relación cos principios retóricos vixentes na época, dado que esta alteración na posición do posesivo é só unha entre os varios hipérbatos que se producen na estrutura:

A sorte miña deixarme fixo o meu nadal terreo (Gaita, p. 45)

Ti vives no mundo soia/ i a prole fecunda túa/ se espalla en errantes hordas (Cantares, p. 172)

Noutros exemplos, as motivacións parecen ser de carácter máis ben sintagmático. Perséguese, xa que logo, a salvagarda do paralelismo constructivo nunha estrutura sintacticamente duplicada:

-Acórdate, meu Caitán, d'hai dous meses e está t'hoj'o lado d'esa señora, com'o lado meu estiveche entonces (Maxina, p. 281)

Para a maioría, sen embargo, resulta imposible encontrar motivacións distintas á do simple aproveitamento dunha posibilidade estrutural alternativa que o sistema permite:

O marques [...] manifestoulle a resolución de Salvio, e añadeu que carecendo ja case de oujeto a permanencia sua en Santiago, marchaba solo a Madri (Maxina, p. 460)

O único procedemento de complexización do sector determinativo nesta época consiste na presenza do cuantificador universal *todo*. A unidade sitúase sempre á esquerda do artigo. Só se rexistra en Curros un exemplo en que esta aparece combinada directamente co posesivo, sen a presenza simultánea do artigo:

Todos teus bens recollidos/ ceibados ós catro ventos/ os ósos dos teus maiores, afogados teus lamentos (Sainete, p.59)

estrutura máis relacionada coas licencias propias do código poético que coa gramática da lingua naquela época.

A posibilidade de que a frase nominal con posesivo presente como elementos determinativos certos pronomes distintos do artigo e do propio posesivo non excede en ningún texto do XIX do 4% dos exemplos. Dentro desta notable escaseza numérica, na maior parte dos exemplos aparecen

como constituintes aquelas unidades pronominais distribucionalmente pertencentes á mesma clase que o artigo determinado de acordo coa clasificación de Varela (1992). Cando o demostrativo forma parte da estrutura frástica, a colocación máis normal do posesivo é idéntica á que se observa con respecto ó artigo:

Así reza o tema de este meu sermón (Gaita, p. 65)

Adega estaba tan cuca que daba admiración; daqueles seus ollos negros aumentaba-lle o negror a cofia i-a palramenta, i a saia, que negras son (Aires, p. 266)

Nesta nosa idade gustan os cantos dos cegos (Sainete, p.93)

Distinto é o caso do artigo indefinido, aínda que a escaseza de exemplos en que esta unidade actúa como elemento constructivo da frase non permite falar en termos absolutos. A única posibilidade que testemuña o corpus consiste en situa-lo posesivo á dereita do núcleo:

Pois se acá fun nun reino teu xa nado, que Dios nos xunte alá (Gaita, p. 100)

Idéntico comportamento se observa no único exemplo localizado en que a unidade determinativa pertence á clase III das diferenciadas por Varela (1992):

Pois xa moitos reyes nosos (é todos bos cristianos) enseñáronlles os dentes á os papas (Alameda)

3.1.2. *A época "Nós"*

As porcentaxes de dependencia da unidade posesiva con respecto a unha frase en que aparece como determinante un artigo elévanse considerablemente nas dúas obras e nos dous autores seleccionados como representativos desta etapa da nosa historia literaria. Desde a perspectiva puramente cuantificacional, a xeneralización do artigo, fronte á posibilidade de que a frase se constrúa co posesivo só, parece avanzar de xeito notable. Esta análise é perfectamente posible, á luz das porcentaxes de presenza da unidade articular que se rexistran nos textos de Otero e Castelao: 77,5% no primeiro dos casos, 85,93% no segundo.

A redución das posibilidades do posesivo como unidade determinativa única é considerable: en Otero só un 24,50% das frases presentan só posesivo, mentres que en Castelao o número descende ata un 11,56%. Como se mencionou no apartado 3.1.1., a significatividade desta porcentaxe relativízase en función de factores non estrictamente sintácticos, como a entidade numérica dos vocativos ou a aparición de substantivos de parentesco no papel de núcleo frástico.

Os únicos casos de dobre determinante redúcense, tamén nesta época, ós iniciados polo pronome *todo*:

Por un pequeno intre foi o mozo tod'a súa xenerazón (Devalar, p. 76)

Só se localizou un exemplo en que o posesivo se sitúa á dereita do núcleo na linealidade da frase cando o elemento determinativo anteposto é un artigo determinado:

Sentía Dumbria que unha xenerazón, soio unha xenerazón que tivera a heroica concenza da transcendentalidade do intre seu [...] faría do lirismo, historia (Devalar, p. 76)

A presenza doutros elementos pertencentes á clase II dos determinantes é case nula nos dous textos examinados. As pautas de distribución do posesivo cando estes aparecen amósanse semellantes ás establecidas para o XIX: anteposición ó núcleo cos demostrativos, posposición co artigo indefinido:

Eu quero adicarvos esta miña primeira novela (Dous, p. 5)

A veiga do Padrón, o vento elexiaco no xardín de Moore, as saas de un pazo roseira da terra donda do Salnés, viaxes de ingresos do tempo romántico, contos de un tío seu que folgaba das sesiós dos pares (Devalar, p. 36)

Non existen exemplos en que as unidades determinativas sexan diferentes. Séguense, xa que logo, as pautas constructivas herdadas do XIX, aínda que con respecto ó comportamento do posesivo en frases con determinantes diferentes do artigo a escaseza dos exemplos relativiza amplamente as conclusión que se poden extraer.

3.1.3. *A literatura contemporánea*

Os catro autores escollidos por nós como representativos da lingua literaria de posguerra amosan comportamentos parcialmente diferenciados en canto á ordenación da frase nominal con posesivo. Esta evidencia xustifica o tratamento individualizado da lingua de cada un deles.

No que se refire ó comportamento das unidades determinativas, Dieste non escapa á tónica xeral de simplicidade e reducida tendencia ás combinacións entre o posesivo e formas pronominais distintas do artigo. Así, en *A fiestra valdeira*, a presenza na frase nominal con posesivo deste elemento determinativo alcanza o 70,49% do total do corpus, e o pronome sitúase sempre á esquerda do elemento nuclear. O posesivo é o único determinante nun 23,91% dos casos, dos cales un 6,52% dos exemplos corresponde a formas que desempeñan a función de vocativo. Polo que se refire á distribución da unidade posesiva en frases con determinante demostrativo, son posibles as dúas ordenacións lineais para o posesivo:

Dend'o premeiro intre, naquel seu falar, sorrir e escismar, xa vin que me atinaba coa fasquia (Fiestra, p. 11)

O mesmo que agora, cando coida ter sido mol demáis conmigo, volve a isa teima súa... que non é súa (Fiestra, p. 55)

O reducido número de exemplos con que se conta para unha e outra opción permite obvia-lo cálculo de porcentaxes, que sería escasamente significativo.

Na prosa de Cunqueiro rexístrase unha porcentaxe de ocorrencia da unidade articular como elemento constitutivo da frase nominal con posesivo que se eleva ó 61,14% do total de exemplos. A presenza do artigo como determinante único ascende ó 32,53% do número total de frases.

Non se coñece unha maior tendencia ó emprego doutras unidades determinativas en combinación ou como substitutas do artigo. Mantense en porcentaxes baixas o número de frases con determinantes pertencentes ó paradigma dos demostrativos -1,96% do total-, e co artigo indefinido -1,20% do total.

Como no resto dos textos explorados ata o momento, a prosa de Cunqueiro amosa unha clara preferencia pola disposición do posesivo en anteposición ó elemento nuclear do nominal. Da totalidade das frases, só un 4,67% dos exemplos vulnera este principio. Por determinantes, cando aparece un artigo na estrutura a contía dos posesivos pospostos descende ata un 3,16%:

Perrín, "triste coma un can", decía il, retiróuse e volvéuse á casa súa (Xente, p. 12)

Soñou que adeprendía francés e falaba co loro, e vai iste e contáballe da familia súa, e como eran a América Central e mais Barcelona (Xente, p. 21)

Co demostrativo como determinante frástico, a tendencia normal da prosa de Cunqueiro consiste en situa-lo posesivo á esquerda do núcleo do nominal:

O gran xefe dos lugueses, miróuno con aqués seus ollos vivos e bulrós, e sorriu (Xente, p. 40)

Isa vosa criada maior acertando en algo, non acertou de todo (Xente, p. 38)

Polo que se refire ó artigo indefinido, a proporción entre formas antepostas e formas pospostas invértese con claridade. Só nun caso aparece o posesivo situado á esquerda do núcleo:

CASTEL, mosiú. - Criado do señor Bispo de París, que trouxo a Miranda os quitasoles i o quitatrevas. Era gordo e colorado, e tiña unha perrera

de flequillo que llo rizaba unha súa amiga que era mandadeira (Merlín, p. 150)

A colocación máis frecuente con esta unidade determinativa é, xa que logo, a posposición do posesivo. É posible, así mesmo, rexistrar exemplos en que se opta pola utilización da forma *de meu*, sempre de acordo coa semántica do substantivo nuclear:

-Fíxolle un camisón, díxome un sobriño de seu [...] (Xente, p. 44)

Eu non cheguéi a coñecer a Ruzos de Beiral, pro tratéi moito a un sobriño de seu que se chamaba Evaristo (Xente, p. 60)

A introducción da forma *de meu* na estrutura da frase nominal constitúe unha novidade dentro do noso corpus de textos literarios. Esta unidade, pola súa propia orixe frástica, coñece como única posibilidade distribucional a situación á dereita do núcleo. Non é estraño, xa que logo, o feito de que *de meu* apareza na construción de frases con determinantes que tenden a pospoñer-lo posesivo, en especial co artigo indefinido.

A pesar da súa aparente complexidade estrutural, as pautas organizativas da frase nominal en *Bretaña, Esmeraldina* non descubren tendencias novas na distribución lineal dos elementos determinativos. A área de orixe do autor, caracterizada nos mapas morfolóxicos do Atlas Lingüístico Galego⁵ como de obrigada presenza do artigo, explica quizais a baixa porcentaxe de frases con posesivo como único determinante: un 11,67% do total. Cómpre ter en conta, ademais, que o número de vocativos se eleva ó 61,75% destas.

A presenza na frase de elementos determinativos diferentes do artigo ou, no seu caso, do posesivo, non é tampouco notablemente significativa. Así, a ocorrencia do demostrativo sitúase nun 0,51%, a do artigo indefinido nun 0,79% e a de cuantificadores e outras unidades nun 0,23%.

A porcentaxe global de anteposición do posesivo sitúase nun 97,29% do total de exemplos, mentres que da cantidade de formas pospostas un 68,42% dos exemplos pertencen ó paradigma alternativo *de meu*. Co artigo, só un 1,05% de exemplos presentan formas de posesivo pospostas, e destes un 73,68% pertencen ó paradigma anteriormente mencionado. A semántica do núcleo frástico non parece condicionala presenza da forma *de meu*, a diferenza do que ocorre en Cunqueiro:

Producía orizos na carne a súa mao, cando pasaba polo brazo ou polo hombreiro de meu (Bretaña, p. 35)

⁵ De acordo cos mapas 247 (*o meu tío*), 248 (*os meus tíos*), 249 (*os nosos tíos*) e 250 (*os vosos tíos*) da versión provisional do tomo II (morfoloxía nominal).

Con calquera unidade determinativa das pertencentes á clase II, son maioritarias as ocorrencias da forma posesiva en anteposición. Así, nas frases con demostrativo o 73% dos exemplos son deste tipo:

Véuseme ás mentes aquel meu primeiro día na prisión de Príncipe (Breñaña, p. 4)

O mesmo ocorre con aquelas estruturas frásticas en que o elemento determinativo é un artigo indefinido:

Penetrou con forza na carne dun meu brazo, queimándome (Breñaña, p. 63)

O texto de Méndez Ferrín amosa tamén exemplos de frases introducidas por un único determinante pertencente á clase III. O comportamento do posesivo na linealidade defínese indicando a súa preferencia pola colocación á esquerda do núcleo:

Esmeraldina, tanta miña saudade haberá sen dúbida de fatigarche a atención (Breñaña, p. 35)

Idéntica tendencia se percibe naqueles casos en que a estrutura determinativa está composta por un artigo definido e un numeral, é dicir, por un elemento da clase II e outro da clase III. As combinacións xeradas son moi diversas. En primeiro lugar, o autor pode optar por situalo posesivo inmediatamente á dereita do artigo definido, e a continuación deste o numeral:

Cumprira eu xa por entón, miña queridísima Esmeraldina, os meus trinta e cinco anos (Breñaña, p. 15)

A alternativa contraria tamén se rexistra no texto de Méndez Ferrín:

Na miña cama e na miña casa, bruxa, que os perdiches aos dous meus Amaury (Breñaña, p. 50)

No único exemplo en que se produce, a dislocación dun dos elementos deste complexo de tres cara á dereita do nominal non supón, como sería de esperar, a alteración na distribución do posesivo, senón do numeral:

Así e todo, cúranlle a Ponthus as súas feridas tres (Breñaña, p. 37)

Por último, cando o numeral é o determinante único da frase, a posposición do posesivo e o emprego da forma *de meu* é unha opción posible:

Ela tivo tres fillos de meu: Sifontes, teu paxe; Mascato, axudante (Breñaña, p. 90)

A prosa de Casares amosa, no que se refire ó sector determinativo, un comportamento bastante uniforme. Así, a porcentaxe de unidades frásticas que só presentan o posesivo nesta función redúcese ata un 4,81%. En todas elas aparece como elemento nuclear un substantivo de tratamento cara a un ente divino:

[Viñeran] á capital por mor do milagre de Nosa Señora (Mortos, p. 9)

Os demais exemplos do corpus presentan sempre artigo como determinante único. O posesivo non aparece posposto en ningún caso.

3.2. *A lingua oral*

3.2.1. *Datos procedentes de gravacións transcritas*

Se a escasa complexidade no sector determinativo é tónica xeral no rexistro literario da lingua, a oralidade dos nosos días acentúa e continúa esta tendencia, como é de esperar dada a condición práctica e en absoluto retórica das mensaxes que carecen dunha primaria intención estética.

A importante presenza de substantivos de parentesco explica o feito de que a metade das frases nominais do corpus oral coñezan unha estrutura extremadamente simple: posesivo como determinante único. O resto dos elementos determinativos reparten entre si de xeito desigual a outra metade. Así, un 48,64% dos exemplos está constituído a partir da unidade articular como elemento determinativo. Só en cinco casos é posible que esta unidade se vexa precedida por outra de idéntico carácter, que é sempre o cuantificador universal *todo*:

Toda a miña vida roubei e outra cousa non sei facer (Feás, p. 142)

Polo que se refire á presenza de unidades determinativas que na linealidade das estruturas de determinación se pospoñen ó artigo, só rexistramos un caso de aparición dunha forma pertencente ó paradigma dos numerais:

E era polo millor da vida, ós meus vinteseis anos (Terra Cha)

O posesivo mantense inmediatamente á dereita do artigo, e cede a súa posición de máxima proximidade ó núcleo á forma de numeral.

Existe a posibilidade de como máximo dous elementos determinativos -á parte do posesivo- dentro das frases nominais con artigo. Polo que se refire á localización lineal da unidade, nun 97,79% dos casos aparece situada á esquerda do núcleo do nominal, mentres que só nun 2,21% dos casos os falantes optan pola súa posposición.

A presenza como único elemento determinativo dunha unidade pronominal distinta do artigo é tamén minoritaria nas transcricións, dado que se reduce a un 3,18% dos exemplos. Con demostrativos, o corpus só

rexistra exemplos en que o posesivo aparece dislocado á dereita do núcleo:

Esa cativa miña tamén é moi mantedora (Terra Cha)

Viron aqueles carneiros nosos, pero eles dixeron [...] (Verín, p. 115)

Non existen mostras da distribución contraria e máis frecuente no expolio da lingua literaria⁶. A única posibilidade alternativa consiste na posposición da unidade demostrativa en frases con determinante artigo. Neste caso, o posesivo mantense á dereita do núcleo, pero cede o seu lugar de inmediata posposición ó mesmo ó demostrativo:

Anduvo cosendo coa prima esa miña. E tratábamonos moito sempre (Terra Cha)

Idéntico é o comportamento do posesivo na práctica totalidade das frases con artigo indefinido:

E iara dunha tía miña que lle chamaban Presenta (Goián, p.100)

Velaquí o único exemplo excepcional:

Prepárate que ha vir un meu compañeiro verte (Verín, p. 120)

3.2.2. *Datos complementarios*

O número de unidades determinativas que presentan as frases nominais dos nosos corpus oral e literario non excede en ningún caso de tres. Esta tendencia á selección da opción estruturalmente máis sinxela e, por tanto, a carencia de datos acerca de construcións determinativas de maior complexidade impide a emisión dun xuízo global sobre o comportamento do posesivo. Así mesmo, os exemplos con determinantes distintos do artigo ou do mesmo posesivo son tan escasos que non permiten extraer conclusións porcentuais de carácter definitivo.

Para superar estas dúas limitacións, a elaboración dun elenco de frases con posesivo sobre as cales os falantes teñan que decidir acerca da súa gramaticalidade ou agramaticalidade pareceu a única solución viable. Sen embargo, as deficiencias da consulta, anteriormente mencionadas,

⁶ Sen embargo, en gravacións efectuadas polos alumnos de 5º curso de Filoloxía Galega da Universidade de Santiago durante os anos 1992 e 1993 aparecen exemplos como os que seguen:

Caseime no corenta e nove, qu'eran tempos mui difíciles e aqueles meus tíos déronme a vida (Lérez, Pontevedra)

Meus meniños, vinde aquí que vos traemos pan das señoritas, un pino que había no Rodaval, nesa vosa leira que tendes (Teo, A Coruña)

Entonces foi e a outra, a máis vella, a que me morreu [...] aquela miña meniña [...] (Verín, Ourense)

explican a relativización dos datos obtidos a partir da mesma, que tentan servir fundamentalmente como pauta orientadora. Velaquí os resultados.

Os falantes seleccionados amosaron un total rexeitamento á anteposición do posesivo ó núcleo do nominal naquelas secuencias en que o único elemento determinativo pertence á clase I das diferenciadas por Varela (1992). Así, os interrogados xulgaron agramaticais secuencias como

**Algún meu amigo axudoume, ou*

**Todo meu amigo sábeo*

A dislocación do posesivo á dereita do núcleo do nominal resultou posible con este mesmo grupo de determinantes, excepto coa forma *ben (de)*. Diante de estruturas como

Ben de pan meu non che fai dano

o nivel de aceptabilidade por parte dos falantes oscila entre a agramaticalidade total e a consideración da secuencia como dubidosa. En calquera caso e de acordo cos datos da enquisa, os determinantes desta clase que entran en combinación co posesivo non permiten a situación desta unidade á esquerda do núcleo.

Para o artigo, a ordenación considerada como máis usual é a que presenta o posesivo en anteposición. Cara á posposición da forma existiron nalgúns falantes certas reservas, quizais motivadas pola escasa contextualización dun exemplo como o proposto:

O amigo meu báilache ben

Polo que respecta ó comportamento do posesivo con demostrativos e artigo indefinido, para a maioría dos enquisados o lugar menos marcado é a disposición da unidade á dereita do elemento nuclear. Así, diante de exemplos como

Este meu amigo non o fixo ben, ou

Un meu amigo nunca o faría,

a maioría dos preguntados vacila, e téndese a consideralos só parcialmente gramaticais. Outro sector de falantes prefire nega-la posibilidade desta distribución, sen máis.

As clases III e IV obrigan, así mesmo, á posposición xeneralizada do posesivo naqueles exemplos en que elementos pertencentes a estas clases distributivas actúan como determinantes na secuencia. Ningún dos enquisados aceptou exemplos como

**Dous meus amigos viven aquí, ou*

**Determinadas súas obsesións moléstanme moito*

Cando existe unha combinación de dous elementos determinativos, un deles pertencente á clase I e outro á clase II, o segundo "rexe" as virtualidades dispositivas do posesivo. Isto explica a gramaticalidade da secuencia

Ben do meu pan non che fai dano,

rexeitada anteriormente con só o primeiro elemento determinativo.

De interese é o comportamento do posesivo en combinacións nas que entran un determinante da segunda clase -especialmente o artigo- e outro pertencente á terceira das clases combinatorias. De antepoñérense tódalas unidades, a única posibilidade distribucional consiste en situar o posesivo inmediatamente despois do artigo. A posposición daquel con respecto ó segundo determinante xera estruturas agramaticais:

**Os dous seus amigos chamárona / Os seus dous amigos chamárona*

Unha terceira opción consiste en disloca-lo posesivo á dereita do nominal. Sen embargo, esta posibilidade é considerada imposible para o numeral:

*Os dous amigos seus chamárona / *Os seus amigos dous chamárona*

Este comportamento é extrapolable ó resto dos membros da clase III que teñan a posibilidade de ocorreren en simultaneidade co artigo definido.

Idénticas consideracións é posible realizar con respecto ó comportamento do posesivo en acumulacións de dous determinantes, o artigo e outra unidade pertencente á clase IV. Nótese, ademais, que algúns dos elementos encadrables neste paradigma distribucional conservan valores semánticos adxectivais derivados da súa primitiva natureza, valores que se evidencian con maior claridade no cambio de significado que sofren cando aparecen pospostos. O comportamento destes elementos, tendo en conta esta salvidade, é idéntico ó da clase III. Así, os falantes realizaron as seguintes escollas, case unanimemente:

*?*Os numerosos seus amigos non lle fan nada / Os seus numerosos amigos non lle fan nada*

Os numerosos amigos seus non lle fan nada / ?Os seus amigos numerosos non lle fan nada

Nótese que o último exemplo podería ter unha lectura gramatical sempre e cando a forma *numerosos* fose interpretada como modificador non restrictivo, e se situase graficamente entre comas. É evidente que, en tal caso, a análise sintáctica da unidade como determinante resultaría xa imposible.

Unha última opción constructiva para estas secuencias consiste na posposición do determinante da clase IV e do posesivo, aínda que esta aparece limitada en función dos trazos semánticos característicos do primeiro elemento. A consideración da validez de calquera das dúas orde nacións posibles, mesmo a partir da admisión da escasa gramaticalidade das mesmas, varía de falante en falante. Así, parece en xeral preferible a maior proximidade do posesivo ó núcleo:

*?Estes amigos seus numerosos non lle fan nada / *Estes amigos numerosos seus non lle fan nada*

As combinacións de determinantes que inclúen máis de tres elementos son consideradas, case unanimemente, como agramaticais co posesivo como última unidade da acumulación:

**Tódolos numerosos seus amigos veñen polo Nadal,
Os moitos variados seus amigos poden acabar con ela

Cando o artigo forma parte do complexo de determinantes, o posesivo pode situarse inmediatamente á dereita del como única opción para manterse en anteposición:

*Tódolos seus numerosos amigos veñen polo Nadal,
Os seus moitos variados amigos poden acabar con ela*

Estas mesmas secuencias coa unidade dislocada á esquerda resultan máis aceptables para os falantes, aínda que en moitos casos séguese negando a posibilidade de antepoñer un número tan elevado de formas ó núcleo do nominal:

*Tódolos numerosos amigos seus veñen polo Nadal,
Os moitos variados amigos seus poden acabar con ela*

4. Conclusións

A exposición ábrese coa sistematización do comportamento distribucional do posesivo naquelas frases en que aparece un único determinante, á parte da propia unidade. Dos elementos que conforman a clase I, só catro -quizais cinco- poden entrar en combinación co posesivo: trátase de *todo*, *algún*, *ningún*, *un pouco de* e -con reticencias- *ben de*. Dada a inexistencia de datos procedentes do corpus, os únicos indicios sobre ordenación lineal da frase proceden das observacións dos falantes enquisados, segundo os cales só é posible a posposición do posesivo ó núcleo do nominal.

Con aquelas frases determinadas por unha unidade que pertence ás clases III ou IV, a tendencia distributiva do posesivo parece inclinarse tamén cara á posposición. Así o corroboran os escasos exemplos deste

tipo de combinacións na lingua literaria e na oralidade contemporánea, e non o desmenten os datos procedentes da enquisa. Unha única voz discordante: Méndez Ferrín, para quen os determinantes da clase III coñecen como opción non marcada a anteposición do posesivo ó núcleo do nominal.

A combinación das formas de posesivo con unidades da clase II é a de maior entidade desde a perspectiva numérica, de acordo cos datos do corpus. En concreto, o artigo definido convértese no pronome que presenta unha maior capacidade de aparición conxunta coa unidade, como demostra o feito de que no corpus a porcentaxe de coocurrencia de ambos estea situada en preto do 90% do total de exemplos. A tendencia á anteposición do posesivo nesta secuencia lineal mantense constante tanto na lingua oral como na literaria, e a posibilidade contraria, estruturalmente non incorrecta, necesita unha certa xustificación en función de factores relacionados co contexto.

O comportamento do posesivo con respecto ó paradigma dos demostrativos resulta especialmente interesante, dado que a unidade parece coñecer diferencias distributivas de carácter tanto diacrónico como diatrático. A lingua literaria do XIX amósase constante na súa maioritaria tendencia a antepoñe-la forma ó núcleo do nominal. Esta tradición continúa na literatura da época "Nós" e nalgúns autores de posguerra, aínda que a disposición contraria vai gañando terreo ata colocarse como maioritaria noutro sector da escritura. Pola súa banda, a lingua oral contemporánea só coñece certas pegadas desta posibilidade combinatoria, e xeneraliza como non marcada a posposición do posesivo ó núcleo.

Nun nivel hipotético, cremos posible postula-la existencia dun cambio diacrónico no sistema en canto á distribución do posesivo en frases con determinante demostrativo. Así, á primitiva anteposición, maioritaria nos textos decimonónicos, sucédelle unha forte tendencia á posposición do posesivo que sitúa en niveis periféricos a opción contraria. A importante presenza do posesivo á esquerda do núcleo en certos autores contemporáneos pode ser interpretada como un trazo de estilo, e tamén como unha opción persoal motivada por unha valoración positiva -máis "galega", máis diferente- desta distribución da unidade.

Con respecto á forma de artigo indefinido, a situación resulta bastante máis complexa. En efecto, a lingua literaria decimonónica coñece como opción normal a posposición do posesivo ó núcleo, e a xeneralización da posibilidade contraria só se produce nalgúns autores contemporáneos. Non existe, xa que logo, unha liña unitaria nas tendencias da escritura. A oralidade, pola súa banda, tende á posposición do posesivo, aínda que existen pegadas dunha tradición de anteposición que puido ser normal baixo certas condicións, hoxe dificilmente sistematizables. Vela-

quí a lectura que propoñemos para este conxunto de datos un tanto confuso.

No XIX, a colocación do posesivo á esquerda do núcleo non debeu ser tan normal en frases con artigo indefinido como era en frases con demostrativo, dada a súa ausencia dos textos literarios espoliados. A repentina aparición desta posibilidade na literatura contemporánea e, sobre todo, a súa sutil pervivencia na oralidade poden interpretarse, cremos, como testemuño dunha opción minoritaria na fala xa desde antigo, pero contextualmente procedente nalgúns casos, máis viva quizais en certos falantes e en certas áreas. O paso do tempo fixo recuar esta alternativa combinatoria na lingua oral, aínda que varios factores -idénticos ós apuntados anteriormente para os demostrativos- levaron a que algúns textos literarios tendan a ofrecela como maioritaria ou mesmo única.

As pautas combinatorias do posesivo en series acumulativas de máis de dous determinantes dependen da presenza ou ausencia de formas da clase II, en especial do artigo definido. Cando esta unidade forma parte da acumulación, o posesivo tende a situarse inmediatamente á dereita da mesma, en anteposición ó núcleo do nominal. A posibilidade de insertar algún outro elemento determinativo entre posesivo e forma da clase II converte a secuencia en dubidosa ou mesmo agramatical. Mantense, evidentemente, a posposición do posesivo ó núcleo do nominal como procedemento viable de inserción da forma na unidade frástica.

Para demostrativo e artigo indeterminado, unidades pertencentes á clase II, os principios combinatorios indicados para o artigo son válidos, aínda que a gramaticalidade da anteposición do posesivo en secuencias acumulativas parece ser máis discutible. Como é lóxico, para aqueles falantes que non aceptan a anteposición do posesivo en frases determinadas unicamente por estes dous elementos tampouco é posible esta distribución da unidade en secuencias frásticas de maior complexidade.

Cando na secuencia acumulativa non está presente ningún elemento dos pertencentes a esta clase distribucional, a dislocación do posesivo á dereita do núcleo parece se-la única posibilidade gramatical de integración da forma.

5. Bibliografía

1. Textos e transcricións empregados na realización do traballo

a) Textos de principios do XIX e anteriores:

Blanco, D. (1992): *A poesía popular en Galicia. 1745-1885. Recompilación, estudio e edición crítica*. 2 vols. Vigo: Xerais (=Cantigueiro).

- A Tertulia dos Concheiros. Diálogo entre Pascual, Basilio, Alberte y un cura.* Santiago: Imprenta de José M. Paredes (sen data) (=Concheiros).
- "Representacion q.e hicieron los vecinos de Pontedeva á S.M. sobre la imposición de quatro mrs en quartillo de vino" ano 1805 (=Pontedeva).
- González Senra, "Carta recomendada" , en *Gazeta Marcial y Política de Santiago*, Santiago de Compostela, 5 de febreiro de 1812, pp. 17-21 [a versión en disco carece de numeración] (=Recomendada).
- Mingucho, X. DE (1812): "Artículo comunicado", en *Gazeta Marcial y Política de Santiago*, nº 70, pp. 859-860 (=Comunicado).
- "Conversa no adro da igrexa" (1 de abril de 1813), en *Gazeta Marcial y Política de Santiago*, nº 30, pp.318-324. Santiago de Compostela (=Adro).
- "Conversa entre os compadres Bértolo e Mingote" (9 de febreiro de 1813). *Gazeta Marcial y Política de Santiago*, Santiago de Compostela, 1 de abril de 1813 (=Mingote).
- Carta a un liberal. Estafeta de Santiago*, 23 de xuño de 1813, nº19, pp. 149-150. (=Carta).
- La tertulia en la Quintana, ó diálogo entre Andrúco, Xácóbe è Alberte el día de Corpus.* Santiago: Imprenta de D. Manuel Antonio Rey, 1820. (=Quintana).
- Diálogo entre Gorecho e Mingos* (6-7-1836). Boletín Oficial de La Coruña, A Coruña, núm. 147, 6 de xullo de 1836 (=Mingos).
- Diálogo en la Alameda de Santiago entre Cristovo, Farruco, Bartolo e Freitoso*, Imprenta de J. Núñez Castaño, Santiago, setembro de 1836 (=Alameda).
- Encuentro y Coloquio Que tuveron na pontella da Chainsa, cercana á vila de Noya, Gurumete, Pedro de Atanasio, é Pepe Alonso, o día*

13 de Noviembre de 1836, en que se nombrou naquela vila ó Auntamento Costitucional, Santiago, 1837 (=Chainsa).

Pintos, X. M.(1853): *A gaita gallega tocada po lo gaiteiro, ou sea carta de Cristus para ir dependendo a ler, escribir e falar ben a lingua gallega, e aínda máis*. Pontevedra: Imprenta de don Xosé e don Primitivo Vilas (=Gaita).

b) Textos do Rexurdimento

Castro, Rosalía de (1863): *Cantares gallegos*. Vigo: Imprenta de Juan Compañel(=Cantares).

Valladares Núñez, M. (1880): *Majina, ou a filla espúrea*, en *La Ilustración Gallega y Asturiana*, tomo II, nº 21-36 (=Maxina).

Curros Enríquez, M. (1886): *Aires da miña terra*. A Coruña: Latorre y Martínez (=Aires).

Curros Enríquez, M. (1888): *O divino sainete*. A Coruña: Imprenta Ferrer (=Sainete).

c) Textos da época "Nós"

Rodríguez Castelao, A. D. (1934): *Os dous de sempre*. Santiago: Nós (=Dous).

Otero Pedrayo, R. (1935): *Devalar*. Santiago: Nós (=Devalar).

d) Transcricións da lingua oral contemporánea

Krüger, F.(1923): *El dialecto de San Ciprián de Sanabria*. Anexo 4 da R.F.E. Madrid (=Sanabria¹).

Prieto, L. (1958): *Contos vianeses*. Galaxia: Vigo (=Viana).

Alonso, D. (1969): "Narraciones orales gallego-asturianas de Oscos", en *Obras Completas*, volume 1, pp. 495-521. Madrid: Gredos. (=Oscos).

Santamarina Fernández, A. (1975): "Testos e noticia da fala de Negueira (Lugo)", en *Verba*, volume 2 (1975), pp.313-322 (=Negueira).

Cortes y Vázquez (1976): *Leyendas, cuentos y romances de Sanabria*. Salamanca (=Sanabria²).

Couceiro, J.L.(1976): *El habla de Feás*. Anexo 5 de *Verba*, Universidade de Santiago (=Feás).

Taboada, M. (1976): *El habla del valle de Verín*. Anexo 15 de *Verba*. Universidade de Santiago de Compostela (=Verín).

Fernández González, J. R. (1978): *Etnografía del valle de Ancares. Estudio lingüístico según el método "Palabras y cosas"*. Anexo 10 de *Verba*, Universidade de Santiago (=Ancares).

Roux, M. (1982): *Fala o fistor e fáise o día. Algúns aspectos da tradi-*

- ción oral galega na parroquia do Cebreiro*. Sada: Ediciós do Castro (=Cebreiro).
- Fernández Rei, F. (1985): "Textos do galego exterior: Piantón (A Veiga-Oviedo), Paradaseca do Bierzo (León) e Lubián (Zamora). Caracterización lingüística", en *Homenaje a Álvaro Galmés de Fuentes*. Madrid: Gredos, pp. 185-196 (=Exterior).
- Regueira Fernández, X.L. (1986): *A fala do norte da Terra Cha*. Tese de doutoramento: Santiago de Compostela (=Terra Cha).
- Vázquez Somoza, X.L.(1986): *O galego en Zolle (Guntín)*. Memoria de licenciatura. Universidade de Santiago (=Guntín).
- Pousa Ortega, H. (1987): *A fala de Goián. Estudio descriptivo*. Memoria de licenciatura. Universidade de Santiago (=Goián).
- Fernández Rei, F. e Hermida Gulías, C.: *Escolma de textos dialectais da zona central* [inédita] (=Central).
- Fernández Rei, F. e Hermida Gulías, C.: *Escolma de textos dialectais da zona occidental* [inédita] (=Occidental).
- Fernández Rei, F. e Hermida Gulías, C.: *Escolma de textos dialectais da zona oriental* [inédita] (=Oriental).
- Gravacións realizadas na Estrada (Pontevedra)*, xaneiro de 1993 [inéditas] (=Estrada).
- Gravacións realizadas en Antas de Ulla (Lugo)*, novembro-décembro de 1990 [inéditas] (=Antas).
- Gravacións realizadas en Quiroga (Lugo)*. Xaneiro de 1993 [inéditas] (=Quiroga).

e) Obras literarias posteriores á guerra civil

- Dieste, R. (1958): *A fiestra valdeira*. Buenos Aires: Citania (=Fiestra).
- Cunqueiro, Á (1968): *Merlín e familia i outras historias*. Vigo: Galaxia (=Merlín).
- Cunqueiro, Á (1977): *Xente de aquí e de acolá*. Vigo: Galaxia (=Xente).
- Casares, C. (1987): *Os mortos daquel verán*. Vigo: Galaxia (=Mortos).
- Mendez Ferrín, X. L. (1987): *Bretaña, Esmeraldina*. Vigo:Xerais (=Bretaña)

2. Obras consultadas e citadas

- Álvarez [Blanco], R., Regueira [Fernández], X.L., Monteagudo [Romero], H. (1986): *Gramática galega*. Vigo: Galaxia.
- Álvarez Martínez, M.A. (1986): *El artículo como entidad funcional en el español de hoy*. Madrid: Gredos.
- Álvarez Martínez, M.A. (1989): *El pronombre. I: personales, artículos, demostrativos, posesivos*. Madrid: Arco Libros.

- Alarcos Llorach, E. (1970a): "El artículo en español", en *Estudios de gramática funcional del español*. Madrid: Gredos, pp. 166-177.
- Alarcos Llorach, E. (1970b): "'Un", el número y los indefinidos", en *Estudios de gramática funcional del español*. Madrid: Gredos, pp. 207-218.
- Alonso, A. (1951): "Estilística y gramática del artículo en español", en *Estudios lingüísticos. Temas españoles*. Madrid: Gredos, pp. 125-160.
- Carballo Calero, R. (1979): *Gramática elemental del gallego común*. Vigo: Galaxia.
- Chevalier, J.C. (1966): "Eléments pour une description du groupe nominal. Les prédéterminants du substantif", en *Le français moderne*, XXXIV, n° 4 (1966), pp. 241-153.
- Contreras, H. (1968): "The structure of the determiner in Spanish", en *Linguistics*, n° 44 (1968), pp. 22-28.
- Coseriu, E. (1962): "Determinación y entorno", en *Teoría del lenguaje y lingüística general*. Madrid: Gredos, pp. 125-160.
- Costa Casas, X. X. *et alii* (1988): *Nova gramática para a aprendizaxe da lingua*. A Coruña: Vía Láctea.
- Costa Olid, A. (1981): *El posesivo en español*. Sevilla: Publicacións da Universidade.
- Dono, M.J. (1978): *O posesivo e outras formas de expresa-las mesmas relacións, na Prosa Galega Medieval*. Memoria de licenciatura. Universidade de Santiago.
- Gross, G. (1984): "Syntaxe du déterminant possessif", en David, J. e Kleiber, G. (1986): *Déterminants: syntaxe et sémantique*. París: Klincksieck, pp. 87-111.
- Huddleston, R. (1984): *Introduction to the Grammar of English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Llauró de Cometta, M.E. (1971): "La construcción endocéntrica substantiva y la determinación de sus constituyentes inmediatos", en *Filología*, ano XV (1971), pp. 135-163.
- Lugris Freire, M. (1922): *Gramática do idioma galego*. A Coruña: Imp. Moret.
- Matthews, P.H. (1981): *Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meier, H. (1948a): "Sobre expressões de possessividade e sua história", en *Boletim de Filologia*, XI, n° 1 (1948), pp. 55-77.
- Mira Mateus, M.H., Brito, A.M., Duarte, I.S., Faria, I.H. (1983): *Gramática da língua portuguesa*. Coimbra: Livraria Almedina.
- Mitterand, H. (1963): "Grammaire française: observations sur les prédé-

- terminants du nom", en *Études de Linguistique Appliquée*, n° 2 (1963), pp. 126-134.
- Rojo, G. e Jiménez Juliá, T. (1989): *Aspectos básicos de sintaxis funcional*. Santiago de Compostela: Publicacións da Universidade.
- Varela Barreiro, X. (1982): "Aproximación sintáctica ó posesivo en Cunqueiro", en *Homenaxe a Álvaro Cunqueiro*. Santiago de Compostela: Facultade de Filoloxía.
- Varela Barreiro, X. (1992): *Os cuantificadores en galego moderno. A cuantificación pronominal*. Tese de doutoramento: Universidade de Santiago de Compostela [inédita].
- Wilmet, M. (1983): "Les déterminants du nom en français: essai de synthèse", en *Langue Française*, n°57 (1983), pp. 15-33.
- Wilmet, M. (1986): *La détermination nominale*. París: Presses Universitaires de France.